

OM POLEN I SVENSK DAGSPRESS

MAGDALENA ŻMUDA-TRZEBIATOWSKA

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. The following article is a part of research on the image of Poland in Sweden and Sweden in Poland done for the author's PhD dissertation. The analysis of newspaper articles published in Swedish newspapers since 1987 till 1997 showed the most popular issues on Poland. They are: pollution, the situation of Polish Jews and the position of the Catholic church in Poland, Polish-German and Polish-Russian bilateral relations. The issues are described completely in the articles, however, they become generalised and stereotyped in overseas reports.

Den svenske journalisten och författaren Kjell Albin Abrahamson bedömer i boken „Polen - diamant i aska” från 1988 informationen om Polen som förekommer i svenska massmedia som otillräcklig, bristande och ofta präglad av inkompetens:

„Bilderna – eller rättare sagt bilderna av främmande länder i våra massmedia är en komplicerad fråga. Vad är det som uppmärksammas, vad väcker debatt? (...) Journalistkolleger och forskare jag talat med är överens om att ett främmande lands ekonomiska nivå är av avgörande betydelse för hur, och om, landet uppmärksammas. Händelser i rika länder får en helt annan uppmärksamhet än om samma sak inträffar i ett fattigt land. Kanske har det alltid varit så. Med Polens stigande ekonomiska betydelse kommer landet att träda ur informations-skuggan.”¹

Men än så länge skickas någon till Polen bara „när det händer nått” och denna inställning får Kjell Albin Abrahamson att påpeka: „Oftast när jag läser rapporter efter uttryckningar slås jag av hur

¹ Abrahamson, Kjell Albin, Polen – diamant i aska, Fischer and Co 1988, s. 21.

irrelevanta rapporterna är, inte felaktiga men irrelevanta, överdrivna, felbetonade".²

Efter att ha gått igenom artiklarna om Polen i svensk dagspress från åren 1987-1997 måste jag tyvärr konstatera att mina iakttagelser till stor del sammanfaller med Kjell Albin Abrahamsons beskrivning. Denna undersökning är en del av ett större projekt som jag sysslar med inom ramen för min doktorsavhandling. Jag strävar efter att återge bilden av Polen i Sverige och bilden av Sverige i Polen samt tolka bilderna i ljuset av de båda ländernas nationella identitet. Huvuddelen av källmaterialet kommer att bestå av tidningstexter från åren 1980-1998.

Man kan undra vad det är som ingår i den föreställning som en nation har om en annan. I min undersökning av pressmaterialet har jag valt att koncentrera mig på tre faktorer: hur man reagerar på aktuella händelser, vilka personer som blir representanter och symboler för sitt lands politiska och kulturella liv och vilka ämnen som oftast dyker upp i artiklarna.

Redovisningen som följer nedanför avser tidningsmaterialet från åren 1987-1997, hämtat från de två största svenska dagstidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* och kompletterat med artiklarna från *Arbetet* samt *Sydsvenska Dagbladet*, och den gäller de ämnen som med jämna mellanrum förekommer i de svenska journalisternas beskrivning av Polen.

År 1989 var en milstolpe i Polens samtidshistoria. Det inledde perioden då flera konstruktiva förändringar inträffade och landets nya, demokratiska gestalt formades. Händelserna i Polen uppmärksammas i svensk press i form av notiser, redogörelser och kommentarer. Man intervjuar kända politiker, författare, tonsättare och regissörer. Men förutom den politiska, ekonomiska och kulturella situationen som granskas noga, återspeglar en del artiklar mer universiella och generella uppfattningar, vars rötter når lite längre bakåt i tiden. Man väljer vissa frågor som man anser vara representativa för Polen och av olika skäl intressanta för svenskar, och man tar upp dem om och om igen i samma eller i förändrad form, i anknytning till det aktuella läget eller i syfte att skapa en nödvändig referensram. Jag har kallat dem för favoritämnen och tycker att de utgör en mycket viktig del av Polenbilden i Sverige.

Detta faktum att favoritämnen inte nödvändigtvis behöver stå i

---

² Ibidem, s. 20.

direkt samband med det aktuella politiska, ekonomiska och kulturella läget kräver att man ibland går utöver de självklara historiska ramarna. Därför börjar min redovisning år 1987, d.v.s. två år före det gamla systemets slutgiltiga fall. År 1997 utgör däremot en naturlig gräns med avseende på möjligheter att skaffa och bearbeta materialet till tidningsforskning.

Dagens Nyheter och *Svenska Dagbladet* är Sveriges två största dagstidningar och därför framstår de som särskilt relevanta källor till kunskap om pressopinionen och forskning om pressbilden. Den förstnämnda har haft en liberal, den andra en konservativ profil, även om skillnaderna har blivit mindre skarpa nuförtiden. Jag har dessutom valt att komplettera bilden med artiklarna från det socialdemokratiska *Arbetet*, trots att tidningen bär en mera lokal prägel. Den ges ut i Malmö liksom *Sydsvenska Dagbladet*, den fjärde tidningen som blev föremål för min analys. Huvudorsaken till att ägna uppmärksamhet åt tidningarna som kommer ut i Skåne var just det faktum att regionen ligger närmast Polen och därför har förbindelserna mellan gränarna över Östersjön alltid varit tätare där än i resten av landet. Under sådana förhållanden kan erfarenhetsutbyte ske snabbare och bidra till ökad kunskap om varandra men det finns också risken att närheten bidrar till att skapa en generaliserad bild av varandras brister och svagheter.³

Undersökningen av tidningsmaterialet har lett till att plocka ut vissa problem och problemgrupper som i min artikel kallas för favoritämnen. De tas upp tillräckligt ofta för att framstå som en slags referensram för svenska läsare. Hur nödvändig en sådan ram är börjar man förstå samtidigt som man inser att det sällan rör sig om någon enhetlig bild när man disskuterar föreställningar som den enskilde medborgaren, i detta fall en svensk, kan ha om ett främmande land, i detta fall Polen. Bilden består av informationer som kommer från olika källor och utan den ovannämnda ramen som oftast skapas av massmedier förblir den ett brokigt och splittrat fenomen helt olämpligt för vetenskaplig analys. I min redovisning presenteras fem favoritämnen som jag anser vara särskilt viktiga för svenskarnas grundkunskaper om Polen: **miljöförstöring, judarnas ställning i Polen, den katolska kyrkans dominans samt relationer Polen-Tyskland och Polen-Ryssland**. Förutom presentationen innehåller artikeln några tolkningsförsök som jag tänker utveckla under det fortsatta arbetet på min avhandling.

---

³ Till denna negativa bild hör berättelser om polska smugglare i Malmö och Ystad samt svenska spritamatörer och sexturister på den polska kusten.

MILJÖFÖRSTÖRING

*"Giftmoln över Kraków. Varning för massdöd"*⁴, *"Katastrofen hänger över Katowice"*⁵, *"Här börjar hotet mot Östersjön"*⁶, *"Polens blysjuka barn"*⁷ – det är bara några artikteltitlar som säkert fick den naturälskande svensken att rysa. Redan 1987 ägnade svenska tidningar en del plats åt beskrivningen av den föroreningshotade staden Kraków – både hälsoriskerna för krakówborna och förstörelsen av det kulturella arvet påpekades. Men ett apogeum av svenskt intresse för polska miljöproblem var år 1989, då den demokratiska oppositionen i Polen kom till makten och man började tala öppet om den gamla regimens försummelser. Den polska miljökrisen avslöjades i minsta detalj av såväl inhemska som utländska journalister. Utsända reportrar från Sverige vandrade bland sotiga gårdar i Dödens triangel (området kring Katowice) trots de hade svårt att andas och trots att solen syntes *"som en utbränd ficklampa"*⁸, promenerade längs floden Wisła för att själva känna kloakens stank och så småningom förlorade *"både orden och fattningsförmågan"*⁹. Avslöjandet fortsatte året därpå, då man bland annat diskuterade polska planer att bygga ett kärnkraftverk i Żarnowiec. De härresande reportagen åtföljdes av vädjandet om svensk hjälp, förslag om hur denna hjälp skulle kunna ges och de enskilda rapporterna om polackernas egna, lite trevande miljöinitiativ.

Från och med 1991 observeras däremot att intresset för Polens „ekologiska affärer” gradvis börjar sjunka. Antalet sensationella artiklar blir påtagligt mindre. År 1994 visar sig även de första glimtarna av hopp: den nya nationalparken Biebrza lockar svenska fågelvänner och polska ekobönder väntar på gröna turister.¹⁰

De polska miljöproblemen är naturligtvis inte lösta vid denna tidpunkt, men i svenska tidningar har de tydligen tappat betydelsen och istället blivit till ett slags ramsa som man då och då flätar in i någon artikel om Polen. Resultatet väcker blandade känslor. *Svenska Dagbladets* journalist förklarar t.ex. tonsättaren Henryk Mikołaj

⁴ SvD 87-06-12.

⁵ SDS 89-03-21.

⁶ SDS 89-03-22.

⁷ DN 89-05-11.

⁸ I „Polens blysjuka barn” av Anna Maria Hagerfors, DN 89-05-08; Uttrycket lånat av Lars Ettarp som i DN 85-05-08 påpekade (som en av de första) omfattningen av miljöförstöringen i Polen i artikeln „Miljöförstöringen i Polen är långt värre än i England eller Ruhrområdet.

⁹ Ibidem.

¹⁰ „Polskt vattenrike öppnat”, SvD 94-06-20 och „Ekobönder hoppas på gröna turister”, DN 94-07-17.

Góreckis ironi och undvikande av raka svar i intervju genom att påpeka att tonsättaren kommer från ett miljöförstört område: „Kanske är distansen nödvändig om man som han har levat nästan hela sitt snart 60 åriga liv i Katowice – det miljösjukaste hörnet av Europa”¹¹.

Men denna betydelse kan lätt återvinnas, bara de polska föroreningarna närmar sig för mycket det kristallrena Sverige som under de stora översvämningarna sommaren 1997: ”**Smutsvatten på väg till Skåne**”¹², ”**Miljöchock hotar Östersjön**”¹³. Den smutsiga men billiga polska kolkraften som kunde importeras till Sverige genom den omdebatterade Polenkabeln blev dessutom ett starkt argument i diskussionen mellan projektets motståndare och anhängare.¹⁴

Den svenska synen som genomsyrar sättet att skildra de polska miljöproblemen kan enligt mig förklaras på tre nivåer. Den första, mest iögonfallande för en polsk observatör och lättaste att begripa, är att man ställer det egna landets intresse i förgrunden. Andelen av det polska utsläppet av svaveldioxid faller ner på svenska fält, svart snö observerades på Öland, farliga gifter rinner med Wisła in i Östersjön – allt detta väcker oro och man är medveten om att man genom hjälp förebygger miljöskador i Sverige. Vi kan kalla denna inställning för praktisk. Den andra, idealistiska nivån kan man koppla till svenskarnas naturintresse. Det är gripande att läsa om döende skogar, förgiftade floder och sjöar, det väcker behovet att hjälpa, rädda; samma reaktion kan fungera i samband med skildringar av missbildade barn (bilder på barn får ett ganska stort utrymme i miljöreportagen från Polen) på något dåligt utrustat sjukhus i södra Polen – det är en appell till mänskliga känslor. Men någonstans i bakgrunden skymtar den tredje nivån. Något som leder mina tankar till den omtalade svenska moderniteten. Berättelserna om miljökatastrofen i Polen skapas med en överlägsen attityd: titta bara på oss, vi kan känna oss lyckliga över att slippa denna misär. Denna reflektion vill jag särskilt fördjupa i mitt framtida arbete, eftersom man här kan ana ett mycket viktigt drag i den svenska identiteten.

---

¹¹ „Livet följer schackspelets logik”, SvD 93-09-03.

¹² DN 97-07-19.

¹³ DN 97-07-22.

¹⁴ „Smussel med Polenkabeln”, DN 97-07-17 och „Kabelprojekt tål inte miljöprövning”, SvD 97-09-09; kabelns anhängare påpekade däremot att initiativet har bland annat i syfte att hjälpa Polen minska utsläppet av svaveldioxid genom att „jämna ut skillnader i förbrukningsmönstret” och få landet att „skärpa sina miljölagar” – „Elkabel till Polen ger många fördelar”, SvD 97-08-14.

DEN "TRADITIONELLA POLSKA ANTISEMITISMEN"?

Den bild som man får när man läser svensk press är förhållandevis entydig: polacker insuper antisemitism med modersmjölken. Varje år kommer några artiklar ut i vilka den judiska problematiken tas upp eller åtminstone signaleras. Och budskapet är oftast skrämmande klart: polacker bär också skulden för judeutrotningen eller åtminstone för förföljelserna. Oroväckande är redan valet av rubriker: *"Skuldfrågan som upprör polacker"*¹⁵, *"Polen och judarna. Var slutet oundvikligt?"*¹⁶, *"Judehatet hotar Europas demokrati"*¹⁷.

Den sistnämnda titeln som kommer från *Dagens Nyheter* framstår särskilt felaktig om man känner till innehållet av artikeln. Det är Adam Michniks tal vid prisceremonin i USA, då han fick det judiska Shofarpriset. Adam Michnik, oppositionsledare och nuvarande chefredaktör för Polens största dagstidning, *Gazeta Wyborcza*, distanserar sig, trots sitt judiska påbrå, mycket tydligt från de gängbara stereotyperna om polackerna: *"Jag accepterar inte att en nation (...) blir generellt förnedrad med denna antisemitiska etikett. Jag tar varje sådan som en personlig förolämpning"*.¹⁸ Han påpekar också faran som varje extremnationalistisk rörelse innebär och konstaterar att *"Alla nationer behöver terapi mot hat"*. Denna tanke skulle kunna passa bättre som sammanfattning av artikelns budskap än den ovannämnda, farliga och tvetydiga titeln.

Michnik nämner två typer av stereotyper: de judiska; att *"det enda som är värt att veta om Polen är att polackerna avskyr judar"* och de polska: *"i Polen fanns aldrig någon antisemitism"*. De flesta artiklarna i svenska tidningar odlar den första typen av fördomar. Ett lysande exempel kan vara *"De dömdas sista kamp"* som kom ut i *Dagens Nyheter* i samband med 50-årsdagen av upproret i Warszawagetto.¹⁹ Författaren intervjuar den överlevande och ställer bland annat frågan: *"Vari består polackernas speciella skuldbörda?"* Och han får svaret som han troligtvis hade väntat: *"Det stora antalet polacker med deras fromma religion tackade med tillfredsställelse sina ockupanter för att dessa befriat dem från deras önskade medborgare. Det var knappast någon tillfällighet att flertalet koncentrations- och förintelseläger upprättades på polsk mark"*. Uttalandet lämnas utan minsta kommentar.

¹⁵ DN 87-03-29.

¹⁶ SvD 88-10-04.

¹⁷ DN 91-05-29.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ DN 93-04-18.

Bara i några fall gav sig artikelförfattarna möda att försöka förstå den andra, polska sidan och skapa vissa förutsättningar för objektivitet. Det gör Richard Swartz på *Svenska Dagbladet* som 1988 besökte Polen tillsammans med en grupp utländska journalister och på den polska regeringens inbjudan för att studera förbindelser mellan polacker och judar. Han berättar om den komplicerade historien av polsk-judiska relationer under 1900-talet och konstaterar att man måste ha åtminstone „en smula mer förståelse för polacker och deras tragedi”.²⁰

En annan riktning i beskrivningen av polsk-judiska frågor går ut på att leta efter spår från den förstörda judiska kulturen i Polen. Kraków och Warszawa besöks, Hanna Krall, den polska författaren som bedriver i sina reportageböcker en liknande forskning, intervjuas.²¹ Intrycken är splittrade och ibland motsatta, man talar om offentlig glömska eller fientlighet men påpekar också den polska statens försök att ändra inställningen. Några reportrar upptäcker ett stort intresse för judisk kultur bland unga polacker, andra upprepar åsikten framförd av det judiska klezmerbandet från Kraków: „än idag är allt judiskt tabu i Polen”.²²

Det judiska motivet ekar också i artiklar som berör den växande nationalismens problem i gamla öststatsländer. Här fungerar samma „ramsafenomen” som jag nämnde i samband med miljöförstörelsen. Man kryddar texten med antijudiska slagord hämtade från polska murar och upprepar frasen „den gamla välbekanta polska antisemitismen som alltid frodas i den katolska kyrkans hägn”.²³

Efter att ha följt den här ganska mörka och ensidiga skildringen som presenteras i svenska tidningar blir frågan „varför?” nästan ett måste för den polska observatören. Varför vill svenskar tro att polacker är antisemiter? Att intresset för det judiska är stort i Sverige är man inte förvånad över med tanke på att många judar fann här tillflykt efter andra världskrigets helvete och att ett stort antal polska judar kom till Sverige på 1960-talet då den antisionistiska kampanjen genomfördes av det kommunistiska partiet. Det kan också vara en av förklaringar till artiklarnas bittra och misstänksamma ton. En annan förklaring skymtar i det redan citerade talet av Michnik. Han kallar försöket att tillskriva polackerna antisemitiska drag för västvärldens alibi för „sveket i Jalta”, eftersom „En nation med sådana egenskaper förtjänade

²⁰ „Polen och judarna. Var slutet oundvikligt?”, SvD 88-10-04.

²¹ „Här utvecklas en mördad kultur”, SDS, 87-06-05; „Få judar kvar som kan försvara sin kultur”, SvD 90-07-27; „Rabbinens raffinerade hämnd”, SvD 95-06-18; „Hanna Krall kämpar mot glömskan”, DN 97-08-28.

²² „Musik avslöjade hemligheten”, DN 97-08-28.

²³ „Ultrahögern växer i Polen”, SDS 93-03-13.

varken sympati, hjälp eller medlidande".²⁴ Om „det dåliga samvete” inför den judiska frågan skriver också Adam Ringer, historiker från Stockholm, i artikeln „Många visste men ingen gjorde något”, där han citerar kuriren Jan Karskis åsikter och påpekar att de allierade förblev passiva och svarade inte på judarnas appeller om hjälp när förföljelserna började under andra världskriget.²⁵

Kan inte den svenska uppfattningen om polackernas obotliga antisemitism tillhöra samma „svepskälsorientering”? Här kan den svenska neutraliteten samt det judiska guldet i svenska banker diskuteras.

DEN KATOLSKA KYRKANS DOMINANS

Den polska katolicismen får också en av de mest exponerade platserna bland de ämnen som tas upp av svenska journalister. Att polacker är Europas mesthängivna trosutövare med 90% troende påpekas gärna och vid olika tillfällen. Men egentligen är det inte det religiösa livet som väcker uppmärksamhet utan kyrkans agerande i politiska och samhällseliga sammanhang.

År 1987 präglades detta intresse av beundran. Kyrkans skicklighet i svåra manövrer mellan den officiella makten och oppositionen skildras, kyrkans betydelse som den tredje, oavhängiga makten betonas, kyrkans moraliska auktoritet tas upp. Den svenska pressen talar om en „öppen och livlig intellektuell miljö” och om predikstolar som „den enda oberoende plattformen i Polen efter världskriget”.²⁶

Påvens besök i Polen granskas också i politiska kategorier. I artiklarna från 1987 vimlar det av frågor: Vems sida kommer Johannes Paulus att ta? Hur kan besöket påverka den svåra situationen i landet? Kan påven göra ett mirakel?²⁷ 1991 är den ledande tonen redan helt annorlunda. Johannes Paulus fjärde resa till hemlandet och hans uttalanden bedöms mycket kritiskt.²⁸ Detta sammanfaller med den förändrade inställningen till kyrkan i Polen. Denna verkar ha spelat ut sin roll i kampen för frihet och framstår nu som en farlig kraft: „Nationen är inte längre redo till handkys och villkorslöst knäfall inför den katolska kyrkan” skriver *Svenska Dagbladet*.²⁹ Och *Dagens Nyheter*

²⁴ DN 91-05-29.

²⁵ DN 87-06-28.

²⁶ „Kyrkan i Polen: en utmaning för CIA och KGB”, SDS 87-05-06.

²⁷ „Tredje resa kräver ett mirakel”, DN 87-06-07.

²⁸ „Omstridd kyrka splittrar folk”, SvD 91-06-05; „Kyrkans roll ifrågasätts av politiskt fria polacker”, SvD 91-06-08.

²⁹ „Kyrkans roll ifrågasätts av politiskt fria polacker”, SvD 91-06-08.

publicerar en artikel av en polsk journalist, Anna Husarska, känd för sina radikala synpunkter, under rubriken *„Risk för prästrepublik. Kyrkan söker fylla tomrummet efter Polens kommunistparti”*.³⁰ Artikelns aggressiva ton är tidstypisk och innehållet återspeglar den aktuella polska debatten: religionsundervisning i skolorna, abortfrågan, provrörsbefruktning, preventivmedel, de homosexuellas ställning. Den svenska pressen rusar in i den nya problematiken: *„Porr och abort upprör känslor”*³¹, *„Kvinnan är bara tillfällig boning”*, *„Polens nya abortlagstiftning en av Europas strängaste”*, *„Mord på spädbarn och hotelser mot gynekologer ökar kraftigt”*³², *„Djävulen heter kondom”*³³. Försöken att misskreditera kyrkan är alltför tydliga och man vill alltför gärna presentera det polska folket som befriat från religionens fördomar och från den katolska kyrkans makt. Men denna tolkning bör uppfattas som bristfällig. Eftersom det inte går att ställa likhetstecken mellan de polska offentliga diskussionerna om kyrkans deltagande i politiken och det polska folkets verkliga inställning till katolicismen, som utgör en av de viktigaste komponenterna i den polska nationella identiteten. I Polen kritiseras kyrkan men den förlorar inte sin position. De svenska journalisterna som skriver om Polen har svårt att inse det, troligen därför att de inte försöker dra gränsen mellan den andliga och den praktiska dimensionen av den polska katolicismen. De religiösa yttringarna betraktas i folkkulturens kategorier, som relikier från gångna tider men de förblir obegripliga i en större samhälllig skala. Bakom skildringarna av unga präster som berättar om sin kallelse, folkmassor som hyllar Johannes Paulus eller ungdomar som på nytt söker sig till kyrkan för att hitta borttappade moraliska värden³⁴ döljer sig inte bara misstro utan även en smula överlägsenhet. Och under de senaste åren kan det stegvisa försvinnandet av ämnet „den katolska kyrkan i Polen” från svenska tidningsspalter observeras.

RÄDSLAN FÖR TYSKLAND

Polens geografiska läge och landets växlande öden är den vanligaste utgångspunkten i beskrivningen av polsk-tyska relationer. Det största antalet artiklar som berör detta ämne tillkom 1989, i anknytning till

³⁰ DN 91-04-14.

³¹ SDS 91-04-14.

³² SDS 93-04-25.

³³ DN 95-11-25.

³⁴ „Allt fler unga går i kloster”, SDS 88-09-21; „Kyrkan – oas för eftertanke”, SDS 96-07-21.

50-årsdagen av andra världskrigets början samt 1990-1991, i samband med Tysklands återförening.

Skildringarna av de första krigsdagarna verkar, både i *Dagens Nyheter* och i *Svenska Dagbladet* som tagna ur någon äventyrsroman.³⁵ Det vore högst osannolikt att se en sådan artikel i en polsk tidning – på så sätt kan man bara skriva i ett land som inte var med om krigets elände. I *Svenska Dagbladet* jämförs förresten de dramatiska händelserna i Europa med lugnet i Sverige. Men artiklarna handlar bara indirekt om Polen. Det största utrymmet ägnas åt Hitlers diplomatiska spel och tyskarnas förberedelser inför invasionen. Om den invecklade polsk-tyska historien skriver däremot *Arbetet* i artikeln „*Den långa vägen till överfall*”³⁶

I artiklarna från 1990 är det den polska västgränsen som väcker det största intresset. Rubrikerna ropar: „*Erkänner Kohl gränsen?*”³⁷, „*Gränsspelet med höga insatser*”³⁸, „*Polens gränser skapar oro*”³⁹. Förskjutningen av landets gränser som skedde efter andra världskriget förklaras och kommenteras, ibland med en stor sorglöshet som på den lilla kartan i *Sydsvenska Dagbladet* där Oberschlesien (mer känd på grund av sin miljöförstöring) förblandades med Niederschlesien.⁴⁰

Rubrikernas dramatiska ton förpliktigar, därför letar svenska reportrar flitigt efter minsta spår av rädslan för tyskar och konstaterar med förvåning att dessa inte är så tydliga som man hade förväntat: „*Men hur skulle detta kunna vara möjligt? Hur kan polackerna sitta här och titta västerut och se Tyskland växa i styrka och känna sig lugna? Det kanske är rationellt men i alla fall mycket ovanligt*”.⁴¹ Trots sådana iakttagelser blomstrar samma inställning året därpå fast man samtidigt börjar påpeka den växlande betydelsen av polsk-tyska ekonomiska kontakter. Också i *Svenska Dagbladet* tycks man ha vissa problem med namn på de områden som Polen fick efter andra världskriget, benämningen „Ostpreussen” används fritt om västra Polen.⁴²

Från och med 1992 träder den tyska minoriteten i Polen i rampljuset och man blir noga med att påpeka eventuella revisionistiska krav, trots att Hansåke Persson varnar för att man inte får dra för

³⁵ „Hitler går in i Polen”, SvD 89-07-23; „Hitler spelar högt i fredens sista minut”, DN 89-08-20.

³⁶ 89-09-03.

³⁷ Arbetet 90-03-04.

³⁸ SDS 90-03-17.

³⁹ DN 90-04-12.

⁴⁰ SDS 90-03-17.

⁴¹ Ibidem.

⁴² „I Polen styr numera D-marken inte Sovjetmakten”, SvD 91-08.26.

tidiga slutsatser i sin sakliga artikel „*Tyskarna i Polen – en känslig fråga*”⁴³ Perspektivet ändras så småningom och polackernas skuld börjar antydans, retoriken som användes ligger nära de antipolska stämningarna som „die Vertriebene” sprider. Medan 1990 det ännu var självklart att det inte var polackernas idé att fördriva tyskarna, utan de allierades⁴⁴ talar man under senare delen av 90-talet om selektiv historieforskning och hänsynslös förpolskning av de gamla tyska städerna, t.o.m. om „diskriminering” av tyska turister, eftersom inga tyska skyltar påträffas i Gdańsk (vilket är felaktigt) och guiden förklarar att staden inte länge heter Danzig. En av författarna konstaterar att det är ett exempel på „en kollektiv dröm som gick i uppfyllelse, en gammal polsk önskan om att göra den gamla Hansestaden vid Wisłas mynning till sin egen”. Artikelns kom ut i samband med firandet av Gdańsk 1000-årsjubileum och den är fylld med nostalgi som kanske skulle passa en gammal gdańskbo men som låter tillgjord hos en svensk journalist. Den patetiska stämningen tonas ner genom den idylliska slutbilden med kuttrande fredsduvor som inte brukar „förvandlas till tyska örnar”.⁴⁵

Bilden av de polsk-tyska relationerna som den svenska pressen presenterar förefaller kort sagt omotiverad och verkar omfatta dubbla budskap. De protyska sympatierna är alltför tydliga för att kunna låtsas som om man inte märkte dem. Det utgör en orsak en till att man bör titta lite närmare på de svensk-tyska förbindelserna och den svenska neutralitetsmyten.

MISSTRO MOT RYSSLAND?

Ryssland, Polens andra stora och farliga granne beskrivs ytterst försiktigt i de svenska tidningarna. Man kan inledningsvis riskera påståendet att svenskarnas egen problematiska inställning till Ryssland, präglad av den dåligt maskerade oron och oviljan, gör sig synlig i sättet att skildra de polsk-sovjetiska och polsk-ryska relationerna.

Artiklar från 1988 som tillkom i samband med Gorbatjovs besök i Polen kännetecknas av den mytomspunna synen på Sovjetunionen. Gorbatjov själv beskrivs med stor respekt men man är mycket noga med att avhålla sig från några alltför optimistiska slutsatser. De polska förhoppningarna om att Sovjetledare kommer att ta upp „vita fläckar” i

⁴³ SDS 92-11-07.

⁴⁴ „Gränsspel med höga insatser”, SDS 90-03-17.

⁴⁵ „I tusenåriga Gdańsk är det gamla nytt”, DN 97-08-09.

de båda ländernas historia avvisas som högst osannolika i den aktuella politiska situationen, det rör sig inte om någon „Canossavandring” (än så länge). Svenska observatörer påpekar att besöket är en viktig händelse både för den officiella makten, dvs. reformister inom det kommunistiska partiet som räknar med understöd och för oppositionen som „ser i Gorbatsjovs program en del vindskydd åt sina egna idéer”.⁴⁶ Polen kallas också för ett „experimentfält för reformer i Sovjet”.⁴⁷

Sovjetunionens fortskridande sönderfall och oppositionens seger i Polen ger svenskarna mod att ta itu med de ovannämnda „vita fläckarna”, särskilt efter det att Moskva äntligen har erkänt massakern i Katyń.⁴⁸ Det är också Ribbentrop-Molotov pakten som diskuteras liksom förskjutningen av Polens gränser efter andra världskriget, denna gång med anknytning till polacker som fick lämna sina hem i öst.⁴⁹ 1994 uppmärksammas den sovjetiska likgiltigheten inför Warszawaupproret, upprorets 50-årsdag infaller. Tonen är ganska djäv: Sovjetunionens kallblodiga handlingssätt framhölls och tragedin i Warszawa blir en utgångspunkt till reflektionen om polsk ryska konflikter i historien. Författaren sammanfattar: „Kalkylen har inte riktigt hållit: Katyń och Warszawaupproret har varit ärr i det polska medvetandet”.⁵⁰

Krisen i Sovjetunionen väcker stort intresse. Den sovjetiska flyktinginvasionen förväntas utgöra en allvarlig utmaning för Polen. Man gör också jämförelser mellan förhållandena i båda länder och påpekar att Polen med alla sina problem ändå framstår som ett paradiset för folk som kommer österifrån.⁵¹ I en artikel i *Dagens Nyheter* från 1994 räknas Polen officiellt till Europa.⁵²

Den polska misstron mot Ryssland är för svenska journalister så självklar att den egentligen inte behöver bevisas. Och denna misstro anses vara historiskt betingad. Ibland påpekar man att den är starkare än rädslan för Tyskland, att man har „glömt tyskarna för ryssarnas skull”.⁵³ Men samtidigt konstaterar man att det inte var helt riktigt från Polens sida att bryta med öst och vända sig mot väst, eftersom strävanden efter bl.a. NATO – medlemskap bara kan reta Ryssland. Sveriges inställning märks tydligt i ett uttalande på ledarsidan i *Svenska Dagbladet*. Detta är en kommentar till presidentens Wałęsas

⁴⁶ „Förväntningarna svåra för Gorbatsjov”, SvD 88-07-12.

⁴⁷ „Gorbatsjov vill stärka greppet om sitt oroliga experimentfält”, SDS 88-07-11.

⁴⁸ „Historiens vita fläckar”, SvD 89-07-32; „Moskva erkänner massakern i Katyń”, SDS 90-04-14; „Sovjet erkänner mordet”, DN 90-04-14.

⁴⁹ „Europas svarta dagar”, SDS 89-06-09.

⁵⁰ „Warszawa skulle utplånas”, SvD 94-10-02.

⁵¹ „I väntan för störtfloden”, DN 90-12-09.

⁵² „Tomhetens Europa”, DN 94-08-07.

⁵³ „Vi är inte rädda för tyskar”, SDS 90-12-09.

invändningar mot att Sverige inte stödjer Polens aspirationer framförda under hans besök 1995: „I formfrågan har Walesa självfallet rätt. Men realpolitiskt kan inte de europeiska länderna inom Natos skyddssfär, vilken även omfattar Sverige, blunda för de säkerhetspolitiska signalerna från Ryssland”⁵⁴.

Sättet på vilket svenska tidningar skildrar polsk-ryska relationer verkar mot denna bakgrund lika komplicerat som relationerna själva. Därför är en undersökning av Sveriges attityder gentemot Ryssland nödvändig.

Under de senaste åren har den polsk-ryska problematiken nästan försvunnit ur den svenska pressen. Det enda spåret förblir Kulturpalatsets siluett som ibland skuggar Warszawas nya ansikte. Svenska journalister verkar tävla om att hitta de mest träffande benämningarna på den välkända byggnaden som finns med på varje bild från Polens huvudstad : „groteskt, överdimensionerade”, „symbol för den sovjetiska ockupationen”, „Stalins gåva”, „spettekaka”, „smaklöshetens monument”.⁵⁵ Men på polackerna gör Kulturpalatset knappast något intryck längre.

I inledningen till min artikel har jag definierat ett antal favoritämnen som frågor och problem, vilka ofta dyker upp i beskrivningen av Polen. De hjälper att skapa den nödvändiga referensramen för svenska läsare, fånga in bildens andra beståndsdelar, klassificera informationer som strömmar från olika håll. Men fenomenet „favoritämnen” har också sin avigsida. Man kan ställa sig en fråga i vilken mån ramen ersätter själva bilden och stereotyper får stå för objektiva bedömningar.

Jag har påpekat att favoritämnen kan förekomma i sin ursprungliga gestalt eller i en förenklad form. Det första fallet gäller artiklarna som i sin helhet handlar om miljöförstöring, judarnas ställning i Polen, den katolska kyrkans dominans samt polsk-tyska eller polsk-ryska relationer. Det andra sättet på vilket favoritämnena tas upp betyder egentligen att de devalveras. Med tidens gång ersätts de med det som jag tidigare i texten har kallat för „ramsafenomenet”, d.v.s. vissa uppfattningar tagna ur konkreta sammanhang som upprepas i helt skilda sammanhang. Övergången från den första till det andra etappen syns ganska tydligt när man går igenom tidningsmaterialet. I artiklarna från 1997 tas inget av de fem presenterade ämnena upp i sitt rena form. De är närvarande som bråkdelar, små anspelningar. Vad skriver man om då? Det är Polens ekonomiska tillväxt som väcker det största intresset, ofta i anknytning med svenskarnas planer att investera i Östeuropa.

⁵⁴ „Visst rör oss Polens affärer”, SvD 95-04-01.

⁵⁵ „Warszawa, staden som vägrade dö”, DN 96-11-17; „Mytens och trotsets monument”, SvD 97-09-04.

Om vi betraktar favoritämnen som en slags stereotyper, vilka överskuggar den äkta bilden av Polen, framstår tendensen som ganska positiv. Kanske är Kjell Albin Abrahamsons profetia om Polen som träder ur informationsskuggan på väg att uppfyllas. Men med tanke på de "ramsor" som med jämna mellanrum återkommer i skildringarna och i en ännu högre grad liknar gångbara stereotyper är jag långt ifrån benägen att dra några alltför optimistiska slutsatser. Polacken och svensken finns fortfarande på var sin sida av Östersjön, och avståndet är fortfarande för stort för att kunna avstå från det nationella perspektivet i sättet att betrakta varandra.

Avslutningsvis vill jag kort uppehålla mig vid fenomenet som man kallar för „den svenska synen”⁵⁶. Jag menar här uppfattningar och bedömningsmönster som grundar sig i den svenska kulturen och svenskt beteendesätt, vilket särskilt kommer till uttryck vid beskrivning av andra länder. Kjell Albin Abrahamson påstår t.o.m. att den svenska synen är något som krävs av journalister, diplomater och andra utomlands utsända:

„Det är ingen tillfällighet att diplomater och utrikeskorrespondenter har förordnanden på 3-4 år. Därefter ska vi hem till Sverige eller till något annat land. Stannar man längre börjar man som observatör att se saker och ting med stationeringslandets ögon. Det finns naturligtvis ingenstans skrivet, men det är underförstått att man ska inta svenska ståndpunkter och på sin höjd krydda den anrättningen med några av de argument som stationeringslandet framför. Att till 100% försvara stationeringslandets syn betraktas som kardinalbrott”⁵⁷

Är det överhuvudtaget möjligt att man så småningom kan befria sig från sitt eget kulturbagage som påverkar sättet att se på omvärlden? Ja, kanske, om man har tillbringat tillräckligt mycket tid i det främmande landet och lyckats anpassa sig till den lokala verkligheten och de gällande kulturella mönstren. Och om man hyser för detta land en sådan stark förkärlek som Kjell Albin Abrahamson för Polen. Men jag tycker att en del av de eller svenska åskådningarna och framförallt de svenska referensramarna alltid finns med. Det svenska perspektivet har visat sig oerhört tydligt i de av mig undersökta artiklarna om Polen. Därför kan jag konstatera att de favoritämnena, som jag har presenterat i denna artikel kan bli utmärkta länkar till det omtalade och svärdefinierade begreppet „svensk identitet”.

Eftersom redovisningen är bara en inledningsetapp av ett större forskningsarbete vill jag tills vidare avhålla mig från att dra några

⁵⁶ I analysen av Sverige-bilden i Polen blir naturligtvis begreppet "den polska synen" gällande.

⁵⁷ Abrahamson, s. 190.

djupgående slutsatser. Den bild av Polen som skymtar i min analys av favoritämnen är långt ifrån fullständig och slutgiltig. Föreställningen om Polen som ett land drabbat av miljöförstoring, dominerat av stridslystna katoliker, där judar fortfarande utsätts för förföljelser och befolkning lever i ständig bävan för de mäktiga grannarna bör endast betraktas som en ram. Den består av stereotypaktiga grundkunskaper och man får inte glömma att ramen också fylls med ytterliggare infomationer, bl.a. om aktuella politiska, ekonomiska och kulturella händelser. Med bildens andra beståndsdelar kommer jag att sysselsätta mig noggrannare i det fortsatta arbetet på min avhandling.

Källor:

Dagens Nyheter (DN), Svenska Dagbladet (SvD), Arbetet, Sydsvenska Dagbladet (SDS) från åren 1987-1997.

LITTERATUR

Abrahamson, Kjell Albin, Polen – diamant i aska, Fischer and Co 1988.

Gaunt, David, Löfgren, Orvar, Myter om svensken, Liber förlag 1984.

Nilsson, Jan Olof, „Modernt, allt för modernt. Speglingar”, i: Nationella identiteter i Norden - ett fullbordat projekt? (red. A. Linde-Laursen, J.O. Nilsson), Nordiska Rådet 1991.

Ruth, Arne, „Det moderna Sveriges myter”, i: Svenska krusbär. En historiebok om Sverige och svenskar (red. B. Lindell, M. Löfgren), Bonnier Alba 1995.